

τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου παραινετικά τοῦ Κοραῆ εισηγήσεις ἰσχύουσιν ἔτι καὶ σήμερον, ὅποτε ὡς μὴ ὤφελεν, οἱ παρ' Ἑλλησι διδάσκαλοι τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς οὐ μόνον οὐδαμῶς εἶναι κρείσσονες τῶν προγενεστέρων διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ φωρῶνται οἱ πλείστοι ἐστερημένοι μὲν τῆς χρειώδους προκαταρκτικῆς παιδείας, ἐλάχιστα δὲ καὶ οὐδαμῶς συνειδότες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλματος.

Κατὰ τὸν Ιούλιον τοῦ 1822 ἐξέδωκεν ὁ Κοραῆς «δαπάνη τῶν ἀναξίως δυσπραγησάντων Χίων» τὰ Ἠθικά Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους (τεσσαρακαιδέκατον τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, τῶν Πολιτικῶν ἀποτελοῦντων τὸν τρισκαιδέκατον) προσφωνήσας αὐτὰ «τῆ νεοσυστάτῃ Πανελλήνων πολιτεία». Ἐπειδὴ, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὸ ἦθος, εἶναι, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν, μέρος τῆς πολιτικῆς ἢ δὲ περὶ τὰ ἦθη πραγματεία ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς, ἢ ἔκδοσις τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων, ἔδει νὰ προηγηθῆ τῆς τῶν Πολιτικῶν· ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐνόμισεν ὁ Κοραῆς σκοπιμωτέραν καὶ πλεον ἐπέλγουσαν τὴν περὶ τῶν Πολιτικῶν πραγματείαν, διὸ καὶ δὲν ἐφύλαξε τὴν φυσικὴν τάξιν, ἐξέδωκε δὲ πρῶτον τὰ Πολιτικά καὶ εἶτα τὰ Ἠθικά. Εἶναι δὲ τὰ Ἠθικά Νικομάχεια ἐφάμιλλα πρὸς τὰ Πολιτικά κατὰ τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὴν εὐμέθοδον διαπλοκὴν τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Ἀφότου, κατὰ τὸ 1545, τὸ ἐν Γρέιφσβαλδ πανεπιστήμιον ἀνεκήρυξε τὰ Ἠθικά τοῦ Ἀριστοτέλους «ἐκπρεπέστατον καὶ τελειότατον πάντων τῶν παραπλησίων φιλοσοφικῶν πονημάτων», τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τοῦ Σταγειρίτου διετέλεσε καὶ διατελεῖ ἔτι καὶ σήμερον μελετώμενον, ἐρμηνευόμενον καὶ θαυμαζόμενον ὑπὸ πάντων τῶν φιλοσοφούντων. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι οὐ μόνον τῆς λογικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς ὁ πατήρ, καθὼς ἀπεφάνητο τῷ 1858 ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου καθηγητῆς καὶ ὄντως ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος, Ἀδόλφος Τρενδέλεμβουργ. Ἐπὶ τῶν μέσων αἰώνων, τὰ Ἠθικά Νικομάχεια ἦσαν προσφιλέστατον ἀνάγνωσμα τῶν καθολικῶν θεολόγων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ πολυῖστορες ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων ἤγον ἐν μεγίστῃ τιμῇ τὸ ἀριστοτελικὸν τοῦτο πόνημα. Ὁ Μελάγχθων ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Δανιήλ Εἰνσιος ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τότε φωστήρων ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων· αὐτόθεν ἤρρανίσαντο πολλὰ ὁ Σπινόζας καὶ ὁ Λεϊβνίτιος· ἐπὶ τέλος δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Κάντιος, ὁ ἐπικρίνας τινὰς τῶν ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους δοξασιῶν, δὲν διέλιπεν

ὑπερθαυμαζῶν τοῦ Ἑλληνοσ φιλοσόφου τὸ σύνταγμα. "Ὅτι δὲ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις μεγίστην ἔχει ῥοπὴν ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ, ὑπέδειξε τῷ 1883 ὁ καθηγητὴς Μύνζερ. Ἡ ἐξ 77 σελίδων εἰσαγωγὴ τοῦ Κοραῆ, πολλῶ βραχυτέρα τῆς προτεθειμένης τῶν Πολιτικῶν (ἧτις σύγκειται ἐξ 142 σελίδων) ἐνδιατρίβει περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αὐτῶν καθόλου πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν ἔδει νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νέα ἑλληνικὴ πολιτεία. Ἡθικὴ καὶ Πολιτικὴ, εἰ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὸ ὄνομα, συναπαρτίζουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην, τὴν Βιωτικὴν (ἢ ὀρθότερον Βιοτικὴν) «ἧγουν διδασκαλίαν, πῶς ἔχομεν εἰς τὸν παρόντα βίον νὰ συζῶμεν καὶ νὰ συμπολιτευώμεθα μὲ τοὺς ὁμοίους μας, διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ὁποῖαν ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσεων ἐπιθυμοῦμεν εὐδαιμονίαν». Ἡ Βιωτικὴ σκοπεῖ τὴν τελείωσιν τοῦ λογικοῦ ζήρου. Καὶ ἐνταῦθα πειράται πάλιν ὁ Κοραῆς νὰ ἀκριβώσῃ τὰ κατὰ τὴν εὐδαιμονίαν, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι Ἡθικὴ καὶ Πολιτικὴ εἶναι δύο μέρη ἀχώριστα τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, τῆς κατὰ Μάρκον Αὐρήλιον, Βιωτικῆς. "Ὅσαι πολιτεῖαι κατῶρθωσαν νὰ διαφυλάξωσι τὴν ἔνωσιν ταύτην ἀδιάσπαστον, ἐκεῖναι μόναι δικαιούνται νὰ καυχῶνται ὅτι ἀληθῶς εὐδαιμονοῦσιν. Ἀλλὰ πόσαι καὶ τίνες εἶναι αἱ εὐδαίμονες αὗται πολιτεῖαι; Ἴσως οὐδεμία. Ὁ Κοραῆς οἰκτεῖρων τὸν χωρισμὸν τῆς Ἡθικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς, λέγει ὅτι οὗτος ἀκριβῶς ὁ χωρισμὸς εἶναι πάντων τῶν κακῶν ἢ πηγῆ. «Ἡ Πολιτικὴ, χωρισθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἡθικὴν, κατήνησε νὰ γένη συνώνυμος τῆς πανουργικῆς· ἄνθρωπος πολιτικὸς εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γλώσσας μετεφέρθη ἀπὸ τὸν ἔχοντα τὴν ἀληθῆ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς τὸν κρύπτοντα τοὺς λογισμοὺς του, μὲ τέχνην καὶ σκοπὸν νὰ ἀπατήσῃ, οὐδὲ φεύγει τὸν δόλον πλὴν ἐκεῖ μόνον, ὅπου κινδυνεύει νὰ τὸν βλάψῃ ὁ δόλος». Ἡ διάζευξις τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἡθικῆς εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ κυρία τῶν ἀδελφοκτόνων πολέμων αἰτία. «Οἱ συχνοὶ πόλεμοι εἶναι σημεῖον ἀψευδέστατον τῆς πλεονεξίας τῶν ἐθνῶν. Μόνος πόλεμος νόμιμος εἶναι ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας παντὸς ἔθνους πόλεμος. Ὁ χωρισμὸς τῆς Πολιτικῆς ἀπὸ τὴν Ἡθικὴν ἐγέννησεν ὅλων σχεδὸν τῶν παλαιῶν καὶ βαρβάρων καὶ ἑλληνικῶν, καὶ ἕως πρὸ μικροῦ τῶν ὀνομαζομένων πολιτισμένων ἐθνῶν τοὺς πολέμους. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, μόνην παιδείαν εἰς τὰ τέκνα των ἔδιδαν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν παιδείαν τοῦ πολέμου, ἱκανὴν νὰ τοὺς καταστήσῃ στρατιώτας ἀνδρείους, ἀλλ' ὄχι φίλους τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς ἀνδρας. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ἐπαράδιδαν

ἀσπλάγγως εἰς τροφήν τῶν θηρίων ὅσα τέκνα ἐγεννῶντο ἀσθενῆ, καὶ ἀκολούθως ἀνεπιτήδεια εἰς πολεμικὰς γυμνασίας. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐσυγχώρουν οἱ γέροντες εἰς τὰς γυναϊκᾶς των νὰ μοιχεύωνται ἀπὸ τοὺς νέους, διὰ νὰ γεννῶσι τέκνα εὐρώστα, καὶ εἰς πολέμους ἐπιτήδεια. Διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐτυράννουσαν καὶ εἰς αὐτὴν αὐτῶν τὴν πατρίδα, ἀνθρώπους ὁμογενεῖς, τοὺς Εἰλωτας, καὶ ἔξω τῆς πατρίδος τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μὲ τούτους Ἀρμοστάς των, καθὼς ἔπειτα οἱ Ῥωμαῖοι εἰς ὅλα τὰ ὑπήκοα ἔθνη μὲ τοὺς Ἀνθυπάτους Ὁ χωρισμὸς οὗτος καταδικάζει σήμερον ὅλους τοὺς Γραικοὺς ὡς ἀποστάτας». Ὁ Κοραῆς ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσῃ, πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων, καὶ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες παρὰ πᾶσιν τὴν θρυλουμένην αὐτῶν ἐπιείκειαν, προσηνέχθησαν οὐχ ἦττον ἀπανθρώπως πρὸς τοὺς Μυτιληναίους, τοὺς Μηλίους καὶ τοὺς Σκιωναίους. Ἀλλὰ ζητεῖται ἂν εἶναι δυνατόν, πρῶτον νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ἀλλήλας ἀδιασπᾶστως ἡ Ἡθικὴ καὶ ἡ Πολιτικὴ, καὶ δεύτερον ἂν, τούτου γινομένου, δύνανται τὰ ἔθνη νὰ φυλάξωσι διὰ παντὸς τὴν ἐνωσιν τούτων ἀρρήκτον; Ὁ Κοραῆς ὁμολογεῖ ὅτι ἀμφοτέρωτα ταῦτα ἦσαν σχεδὸν ἀδύνατα παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οἵτινες, διακεκριμένοι εἰς πολλὰ κατ' ἴδιαν πολιτικὰ συστήματα, χωρὶς βιομηχανίας, χωρὶς ἐμπορίας, ἐσπούδαζον μόνον νὰ προφυλάξωσι τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν ἕκαστος ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ ἐτέρου· τούτου δ' ἕνεκα μετεῖχον ἅπαντες τῆς φυλακῆς τῆς ἐλευθερίας, ἢ διαπιστεύοντες αὐτὴν εἰς ἓνα ἢ ὀλίγους, τοὺς κριθέντας ἀξιωτέρους, ἠναγκάζοντο ἐσαεὶ νὰ ἀγρυπνῶσιν ἐκ τοῦ φόβου, μὴ ἡ ἐλευθερία καταλυθῇ ὑπὸ τῶν ἀναλαβόντων τὴν σωτηρίαν αὐτῆς. Γὰρ λείψανα τῶν νομοθεσιῶν τοῦ Χαριώνδου, τοῦ Ζαλεύκου καὶ ἄλλων ἐπιστήμων ἀνδρῶν, μαθητῶν τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρου, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπειράθησαν νὰ ἐνώσωσι τὴν Πολιτικὴν καὶ τὴν Ἡθικὴν, ἀλλ' ὁ πρῶτος παρ' Ἕλλησι διδάσκαλος τῆς βιωτικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ Σωκράτης, ὁ καὶ πρῶτος παρακινήσας τοὺς φιλοσόφους νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὴν Πολιτικὴν καὶ ἐλέγξας τοὺς σοφιστὰς ὡς λυμεῶνας αὐτῆς. Τοῦ Σωκράτους τὴν διδασκαλίαν ἀνέμιξεν ὁ Πλάτων μετὰ τῶν νομοθετικῶν τῶν Πυθαγορείων παραγγελμάτων, δογματίσας ὅτι οὔτε τῶν πόλεων οὔτε τῶν πολιτῶν τὰ κακὰ θὰ λήξωσιν, εἰ μὴ ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς. Ὁ Ἀριστοτέλης διεπλάτυνε τὰ πλατωνικὰ δόγματα, συναρμόσας αὐτὰ εὐμεθόδως εἰς ἐπιστημονικὸν σύστημα, ὅπερ ὠνόμασε Πολιτικὴν, ἧγουν «ἐπιστήμην

ἠθικῆς διωγωγῆς πόλεως ὀλοκλήρου, ἥτις (κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Κοραῆ) ἀδύνατον νὰ ᾔηται χρηστὴ, ἐὰν ὅλα, ἢ καὶ τὰ πλείοτά της μέλη δὲν ἔχωσιν ἠθικὴν χρηστά». Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ πρῶτον τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐνεργοῦντα ἐπάγγελμά τι ἢ ἐπιτήδευμα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, παραδείγματος χάριν, οἰκοδόμον, σκυτοτόμον ἢ ἄλλης τινὸς ἐργασίας τεχνίτην. Ἐξετάζει ἐκάστου τεχνίτου τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν, διότι οὐδεὶς ἐργάζεται χωρὶς σκοποῦ. Ἔργον τοῦ σκυτοτόμου εἶναι νὰ κατασκευάζῃ καλὰ ὑποδήματα, καὶ τοῦ οἰκοδόμου, οἰκίας. Κατασκευαζόμενα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, λέγονται ἔργα καλοῦ σκυτοτόμου, καλοῦ οἰκοδόμου καὶ ἀπλῶς καλοῦ τεχνίτου. Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης, παραλείπων τὰ τῆς τέχνης, ἐξετάζει τὸν τεχνίτην ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον, ὡς μόνον λογικὸν ζῶον· ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἔργον, ποῖον τὸ τέλος, ποῖος ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου; Ἄρα νὰ τρέφῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ αὐξάνηται; ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὰ φυτά. Ἄρα νὰ ζῆ καὶ νὰ αἰσθάνηται; ἀλλ' ἔχει καὶ τοῦτο κοινὸν πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα. Ἄλλο τι λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ᾔηται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲ τὰ πρὸς τὸ τέλος ἔργα αὐτοῦ, ὡς λογικοῦ ζώου. Τίνα δὲ ταῦτα; Αἱ ἐνέργειαι τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, αἱ σκοποῦσαι τὴν εὐδαιμονίαν του· τότε δὲ λαμβάνει τὸ ἐπώνυμον τοῦ κοινῶς λεγομένου καλοῦ ἀνθρώπου, ἡγουν καλοῦ τεχνίτου τῆς ἀρετῆς. Ἐνταῦθα διαλαμβάνει αὖθις ὁ Κοραῆς περὶ τῆς εὐδαιμονίας, κατὰ τὰς ἀριστοτελικὰς εἰσηγήσεις. «Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὄχι μόνον νὰ ζῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν ἡδονὴν τῆς ζωῆς, ἡδονὴν προξενουμένην ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, ἀπὸ τὴν τιμὴν, τὴν εὖνοιαν καὶ τὴν εὐεργεσίαν τὴν παρὰ τῶν ὁμοίων του· ὅλα καλὰ, κρεμάμενα ἀπ' ἄλλους, ἐκ τῶν ὁποίων νὰ τὰ λάβῃ δὲν ἔμπορεῖ, ἂν δὲν ἀνταποδίδῃ καὶ αὐτὸς τὰ ὅμοια πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ ἐπειδὴ τοιαύτη ἀνταπόδοσις δὲν γίνεται χωρὶς κόπους, ἐκ τούτου φαίνεται πόσον ἀπατῶνται, καὶ οἱ περιορίσαντες τὴν εὐδαιμονίαν εἰς μόνην τὴν ἡδονὴν, καὶ οἱ θεμελιώσαντες αὐτὴν εἰς γυμνοὺς ἀπὸ πᾶσαν ἡδονὴν κόπους. Ὁ ἀληθινὸς ἀγωνιστὴς τῆς ἀρετῆς ἄνθρωπος χρεωστεῖ νὰ προσέχη μὴ δελεασθῇ ἀπὸ τὰς ἡδονάς· ἀλλὰ δὲν ἔγινε διὰ τοῦτο καὶ θεός. Αὐτὸς ἔχει καὶ σωματικὰς χρείας, κοινὰς μὲ τὰ ἄλογα ζῶα· ἔχει ἐπιθυμίαν ἡδονῆς καὶ ἀποστροφὴν λύπης, ἔχει πάθη, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν ἐπίσης τὴν ἀρετὴν, καὶ ὅταν ὡς τύραννος τὰ πολεμῇ, καὶ ὅταν ὡς δοῦλος τὰ κολλακεύῃ. Ἀρκεῖ νὰ τὰ κυβερνᾷ πατρικῶς, καὶ νὰ μετριάζῃ τὴν ἀπὸ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν ἡδονὴν μὲ τόσῃν πλείοτέραν προσοχὴν, ὅσον ἢ περὶ

αὐτῆς κρίσις εἶναι δυσκολωτέρα, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς συγγενῆται, συνακμάζει καὶ συνοδεύει μέχρι τέλους ὅλην τὴν ζωὴν, προσκολλημένη εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὸν δημιουργὸν τῆς ζωῆς· διότι χωρὶς αὐτῆς, οὔτε νὰ φυλάξῃ, οὔτ' εἰς ἄλλους νὰ διασώσῃ τὴν ζωὴν ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος. Τὴν ἡδονὴν μάλιστα χρεωστεῖ νὰ χαλιναγωγῇ φρονίμως, ἀνθέλλῃ νὰ τὴν ἔχῃ σύμμαχον καὶ ὄχι πολέμιον τῆς ἀρετῆς· καὶ διὰ τοῦτο ἐξ ἑνὸς μέρους πρέπει νὰ συστέλλῃ τὰς χρείας του, ὡς ἐσυμβούλευεν ὁ Σωκράτης· ἀφ' ἑτέρου, νὰ ἡδύνη ἢ μᾶλλον νὰ εὐφραίνῃ τὸν βίον του μὲ τὴν μετρίαν χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, ὑποτάσσων ὅμως αὐτὰς εἰς τὰς ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας ἡδονὰς τῆς ψυχῆς. Εἶναι λοιπὸν ἡ πολυθρύλητος καὶ πολυπόθητος ἀπὸ ὅλους κοινῶς εὐδαιμονία, ἀρετὴ συνωδευμένη μὲ μετρίαν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, ἡγεύων τοιαύτη βίου κατὰστασις, εἰς τὴν ὁποῖαν μήτε νὰ τρυφᾷ τις καθημέραν ὡς Σαρδανάπαλος, μήτε πάλιν νὰ ταλαιπωρῇ ἀκαταπαύστως, ὡς οἱ καταδικασμένοι εἰς τὸ κάτεργον». Ἄλλ' ὅταν οἱ ἐνάρετοι καταδιώκωνται ἀδιαλείπτως ὑπὸ τύχης δυσμενοῦς, πρέπει ἄρα γε νὰ παύσωνται ἀσκοῦντες τὴν ἀρετὴν; «Ὁχι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· ὄχι, φωνάζει ὁ ὀρθὸς λόγος. Καθὼς ὁ καλὸς στρατηγὸς νικᾷ καὶ μὲ ὄχι πολλὰ καλοὺς στρατιώτας, καὶ ὁ καλὸς σκυτοτόμος ἐξεύρει νὰ κατασκευάζῃ ὑποδήματα καλὰ καὶ ἀπὸ κοινὰ δέρματα, παρόμοια καὶ τοῦ καλοῦ τεχνίτου τῆς ἀρετῆς τόσον πλέον διαλάμπουν αἱ πράξεις, ὅσον εἶναι χειρότερα ἢ ὀλιγώτερα τὰ ὄργανά του. Πούποτε δὲν ἔλαμψε τοῦ Σωκράτους ἡ ἀρετὴ τόσον, ὅσον ἔλαμψεν εἰς τὴν φυλακὴν, ὅπου κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ κερασμένον ἀπὸ τοὺς ἀνόμους του κριτὰς φαρμακερὸν ποτήριον, δὲν ἔπαυσε νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ διδάσκῃ τὴν ἀρετὴν». Δῆλον ἐντεῦθεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης οὐ μόνον συγχώρεῖ ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπαραιτήτως ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν κρίνει τὰς ἡδονὰς· μόνως δὲ τὰς αἰσχροὺς ἡδονὰς παραγγέλλει νὰ ἀποφεύγωμεν ὡς ἡδονὰς οὐχὶ ὑγιεῖς ἀλλ' ἐφθαρμένου λογικοῦ ζήου, ὡς ἐμπόδια τῶν πράξεων δι' ὧν διακρίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων. Καὶ ἐπειδὴ σκοπὸς τῶν τοιούτων πράξεων πρέπει νὰ ᾖ ἡ κοινὴ ὠφέλεια, ὅσαι ἡδοναὶ ἀγούσιν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι ὅλως ἀβλαβεῖς καὶ ἐπιτετραμμένοι. Ὅ,τι ὠφελεῖ τὴν πολιτικὴν ὅλην κοινωνίαν, αὐτὸ τοῦτο συμφέρει καὶ εἰς ἕκαστον κατ' ἰδίαν τῶν μελῶν αὐτῆς· τὸ συμφέρον τοῦτο εἶναι τὸ δίκαιον· ἄρα τὸ δίκαιον εἶναι τὸ ἀληθὲς τῆς ἡδονῆς μέτρον καὶ κριτήριον, εἰς τὴν δικαιοσύνην δὲ περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ καλαὶ πράξεις. Ὁ Κοραῆς

καταγγέλλει τοὺς Εὐγενεῖς καὶ τοὺς Μοναχοὺς ὡς κωλύοντας τὴν ἔνωσιν τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἠθικῆς, μακαρίζει δὲ τοὺς Ἕλληνας ὅτι, ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀνομίας, οὐδαμῶς ἐμποδίζονται πρὸς σύστασιν πολιτείας εὐνόμου.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἐξηγέχθη εἰς φῶς καὶ τὸ προσωρινὸν τῆς Ἑλλάδος πολίτευμα, ἐπιλαμβάνεται δὲ ὁ Κοραῆς τῆς εὐκαιρίας νὰ νοθεύσῃ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἀσυνέτως θὰ προσεφέροντο ἐγκαινίζοντες εἰς τὴν πολιτείαν αὐτῶν τίτλους καὶ παράσημα. «Μὲ κλάδον ἐλαίας (λέγει) ἐστεφάνουν οἱ πρόγονοί μας καταρχὰς τοὺς ἀξίους στεφάνου πολίτας· καὶ ἡ ἀπόκτησις τῆς εὐτελεστάτης ἀμοιβῆς ταύτης ἦτο τόσο δύσκολος, ὥστε τὴν ἐστερήθη αὐτὸς ὁ αἰδιδιμος Μιλτιάδης. Πρὸς τὸν Μιλτιάδην τούτον, ὅτε τὴν ἐζήτηι, εἶπεν εἰς ἀπὸ τοὺς πολίτας τὰ χρυσᾶ ταῦτα λόγια, «ὅταν μόνος ἀγωνισάμενος, ὦ Μιλτιάδη, νικήσῃς τοὺς βαρβάρους, τότε καὶ τιμᾶσθαι μόνος ἀξίου». Ἡ κατάχρησις τοῦ ἐλαϊκοῦ στεφάνου τούτου ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ τὸν μεταβάλλωσιν εἰς χρυσοῦν πολυτελεῆ στέφανον, ὅστις κατεφρονήθη τελευταῖον καὶ αὐτὸς διὰ τὴν αὐτὴν κατάχρησιν. Ὁ χρηστὸς πολίτης, ὅ,τι πράσσει εἰς ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος, δὲν τὸ πράσσει δι' ἀμοιβῆς ἐλπίδα, ἀλλὰ τὸ πληρόνει ὡς χρέος εἰς τὴν πατρίδα· ἡ ἀμοιβή του εἶναι ἡ κοινὴ ἐλευθερία, ἡ εὐνομία, ἡ εἰρήνη, ἡ κοινὴ τῆς πατρίδος εὐδαιμονία, τῆς ὁποίας μετέχει καὶ αὐτὸς καὶ ὅλη του ἡ οἰκογένεια». Κατὰ τὸν Κοραῆν, τὰ παράσημα καὶ οἱ τίτλοι καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθηταὶ τιμαὶ δὲν εἶναι αἱ ἀληθιναὶ ἀμοιβαὶ τοῦ χρηστοῦ Ἑλληνος πολίτου· ἡ καλλίστη δὲ ἀμοιβὴ εἶναι ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοία τῆς πατρίδος. Δευτέραν ἔλλειψιν ὑποδεικνύει ὁ Κοραῆς ὅτι, εἰς τὸ περὶ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς μέρος παρεσιωπήθη ὅλως ὁ θεσμὸς τῶν ὀρκωτῶν δικαστῶν, διὸ καὶ συμβουλεύει νὰ συσταθῶσι δικαστήρια ἐνόρκων, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεωτέρων ἐθνῶν, καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὑπολαμβάνει δὲ καὶ ὅλως παράλογον νὰ δαπανᾷ τὸ κράτος τὰ δημόσια χρήματα πρὸς διατροφήν καὶ συντήρησιν ἀργῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης στρατιωτῶν. Ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς ἔδει, κατὰ τὸν Κοραῆν, νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν γεωργίαν, ἥτις εἶναι μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἄλλων τεχνῶν. Παντὸς εὐνομουμένου κράτους ἡ δύναμις ἐγκεῖται ἐν τῷ γεωργικῷ αὐτοῦ πληθυσμῷ. «Τὰ ἀπὸ τῆς γεωργίας καλὰ εἶναι πολλὰ καὶ μεγάλα. Ἀπὸ τὴν αὐξήσιν αὐτῆς αὐξάνουν αἱ τέχναι καὶ τὸ ἐμπόριον· αὐτὴ πλουτίζει ὄχι μόνον τοὺς οἴκους τῶν πολιτῶν μὲ τὴν ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ

τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1716 ἔτος ἀπὸ τὸν Ἄγγλον Βιλκινσῶνα, καὶ μετατυπωθεῖσαν τὸ τέταρτον κατὰ τὸ 1818, καὶ τελευταίαν τὴν τοῦ Γερμανοῦ Ζέλλου (1820) εἰς δύο τόμους, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος περιέχει τὸ κείμενον μὲ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, καὶ ὁ δεύτερος τὰς σημειώσεις. Παρὰ ταύτας μ' ἐδάνεισεν ὁ πάντοτε πρόθυμος νὰ μὲ ὠφελῆ σεβάσμιός μου φίλος, Θυρότος, ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, τὴν ψευδῶς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον ἀναφερομένην τοῦ Ἡλιοδώρου παράφρασιν, καὶ μοῦ ἐπρομήθευσεν ἀλλαχόθεν τὰς λατινικὰς τρεῖς παλαιὰς μεταφράσεις, τὴν Ἀνώνυμον, λέγω, καὶ τὰς ἀπὸ τὸν Ἀργυρόπουλον καὶ τὸν Ἀρετῖνον συνταχθείσας, συνωδευμένας καὶ τὰς δύο μὲ διεξοδικώτατα σχόλια». Ἐκ τῶν ἐκδόσεων, τῶν γενομένων μετὰ τὴν τοῦ Κοραῆ, ἀναφέρομεν τὴν τοῦ ἄγγλου Κάρδουελ (1828—1834), τοῦ γερμανοῦ Μιχελῆ (1829—1848), τὴν τοῦ Βεκκέρου (1861), τὴν τοῦ Ῥαμσάουερ (1878) καὶ τὴν ὑπὸ σὶρ Ἀλεξάνδρου Γράντ τετράκις ἐκδοθεῖσαν ἐν δυσὶ τόμοις, πλουσιωτάτην ἀληθῶς διὰ τὰς προτεθειμένας πολλάς καὶ ποικίλας διατριβὰς καὶ τὸ πλῆθος τῶν σημειώσεων. Ὁ Βεκκερος, ὁ Κάρδουελ καὶ ὁ Μιχελῆ, ἀντιβαλόντες πολλοὺς κώδικας ἢ αὐτοὶ ἰδίους ὄμμασιν ἢ δι' ἄλλων, ἐπήνεγκαν εἰς τὸ κείμενον οὐκ ὀλίγας εὐστόχους διορθώσεις. Ὁ Sinner ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι ἐνιαχοῦ τολμηρότεραι τοῦ δέοντος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἀληθεύει ὅτι ἐνταῦθα τῶν τολμηρῶν τούτων τοῦ Κοραῆ εἰκασιῶν διεπιστώθησαν ὕστερον διὰ τῆς ἀκριβεστεράς τῶν ἀντιγράφων (καὶ μάλιστα τοῦ Λαυρεντιακοῦ) παραθέσεως. Λόγου χάριν, ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου, ἐνθα ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀρετῆς, ἀναγινώσκειται. «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικῆ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειε· μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν. Καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν, τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος, ἐν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι· τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι. Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν [τὸ] τί ἦν εἶναι λέγοντα, μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ· κατὰ δὲ τὸ ἀριστον καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης». Περὶ τῆς πολυθρυλήτου φιλοσοφικῆς φράσεως τί ἦν εἶναι καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν αὐτῇ ὄρων ἐγράφησαν πᾶμπολλα ἀπὸ τοῦ Τρενδέλεμβουργ, τοῦ ἰδιαιτέρου τῷ 1828 ἐκδότος πραγματείας, μέχρι τοῦ Ζελλέρου (ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τόμ. 2 μέρ. 2 σελ. 147). Ὁ Κοραῆς γράφει ἐν ταῖς σημειώσεις· «τὸν λόγον τὸν ΤΟ τί ἦν εἶναι

λέγοντα] ἡμετέρα διόρθωσις ἢ προσθήκη τοῦ τρίτου ἄρθρου· ἔστι γὰρ ἢ συνάρτησις, «τὸν λόγον τὸν λέγοντα τὸ τί ἦν εἶναι» τουτέστι τὸν ὀρισμὸν τὸν δηλοῦντα τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος· ὡςπερ ἂν εἰ καὶ ἔλεγε, τὸν λόγον τοῦ τί ἦν εἶναι· καθ' αὐτὸ γὰρ τὸ «τί ἦν εἶναι» οἷον ἔν ἐστιν ὄνομα ἀκλιτον, σημαῖνον τὴν οὐσίαν ἢ τὸ εἶδος τοῦ πράγματος, ὅπερ οἱ νεώτεροι Σχολαστικοὶ διὰ τοῦ *Quiditas* ἐρμηνεύειν φιλοῦσι· καὶ ἀπαιτεῖ πάντως ἄρθρον, ἥνικα ὀριστικῶς λέγεται· πολὺ δὲ τοῦτο παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Μεταφυσικοῖς». Σημειωτέον νῦν ὅτι ὁ Βέκκερος δὲν ἔχει τὸ τρίτον ἄρθρον· ἀλλ' ὁ Ῥαμσάουερ παρέλαβε τὸ ἄρθρον ἐκ τοῦ Λαυρεντιακοῦ ἀντιγραφου, οὕτω δὲ διεπιστώθη λαμπρῶς τοῦ Κοραῆ ἢ διόρθωσις. Ὀλίγον κατωτέρω, ὁ Κοραῆς ποιεῖται ἑτέραν διόρθωσιν, ἣν ἀντὶ τῆς παραδεδομένης προείλετο ὁ Ῥαμσάουερ, ὡς ἐπικυρουμένην ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος ἀρίστου κώδικος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κάρδουελ, καὶ ὁ Βέκκερος καὶ ὁ Μιχελεῖ ἀναφέρουσι συχνὰ πυκνὰ τὰς εἰκασίας καὶ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ, ὧν τὰς πλείστας ἀσπάζονται. Ἐν ἑκάστη σχεδὸν σελίδι τῶν σημειώσεων τοῦ Μιχελεῖ, μνημονεύονται μετ' ἐπαίνου αἱ διορθώσεις τοῦ Κοραῆ, ὧδέ πως· «sed Corai potius assentior», «Corai praeuunte», «Graecitati sane accommodatissimam lectionem introduxit Coraes», «Bekkerus, Corae praeuunte», «sensum reddit Coraes», «optime Coraes», «sic dedi cum Corae» κτλ.

Τῷ 1825 ἐξέδωκεν ὁ Κοραῆς τοῦ Ξενοφῶντος τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ Πλάτωνος τὸν Γοργίαν (πεντεκαιδέκατον τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης) τῷ δὲ 1826 τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Λυκούργου (τόμον ἑκκαιδέκατον καὶ τελευταῖον τῆς Βιβλιοθήκης). Ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ἀνελλίσσει διὰ γενικῶν χαρακτήρων τὴν σωκρατικὴν φιλοσοφίαν, μακρὸν ποιούμενος λόγον περὶ Ξενοφῶντος καὶ Πλάτωνος, ἐξαίρων δὲ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐγκράτειαν δι' ὧν ὁ Σωκράτης κατεπολέμησε τὴν μυρίαν αὐτοῦ πενίαν. Ἡ ἐγκράτεια, λέγει, εἶναι τῆς ἀρετῆς ἢ κρηπίς, ἢ δὲ ἀρετὴ αὐτὴ ἢ δικαιοσύνη, ἧς ἀνευ ἀδύνατον νὰ γίνη τις πολίτης ἀγαθός. Ὁ Σωκράτης σκοπὸν προέθετο νὰ διδάξῃ τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας τὴν εἰς τὰς κρίσεις ἐκείνας τῆς πατρίδος περιστάσεις ἀναγκαιοτάτην ἀρετὴν τοῦ μὴ χωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον. Ἐπειδὴ μόνος σκοπὸς τοῦ λογικοῦ ζήτου εἶναι, ὡς εἴρηται, ἡ εὐδαιμονία ἥτοι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ἣτις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς ἔργων δικαιοσύνης, ἀκολουθεῖ ὅτι πάντα τὰ φέροντα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, πάντα τὰ αὐξάνοντα καὶ

σώζοντα αὐτήν, αὐτὰ καὶ μόνα εἶναι τὰ ἀληθῶς ὑφέλιμα καὶ συμφέροντα. Ἡ ῥητορική τοῦ Σωκράτους δὲν ὠμοίαζε πρὸς τὴν ῥητορικὴν τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἐφρόντιζον μόνον ὅπως ἠδύνωσι καὶ κατακηλῶσι τὰ ὦτα τῶν ἀκροωμένων διὰ τῆς ἐναρμονίου τῶν λέξεων συμπλοκῆς, ἥμιστα κηδόμενοι περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἐξαγγελλομένων νοημάτων. Οἱ μὲν σοφισταὶ εἶχον καὶ σχολεῖα καὶ μαθητὰς, ὁ δὲ Σωκράτης οὔτε σχολεῖον συνέστησεν οὔτε μαθητὰς συνήθροισε· σχολεῖον αὐτοῦ ἦτο σύμπασα ἡ πόλις, μαθηταὶ δὲ οἱ πολῖται οὓς καὶ δωρεὰν ἐδίδασκε καὶ παρήνει νὰ μεταδίδωσι καὶ αὐτοὶ ἀμισθί πᾶν ὅ,τι καλὸν ἐδιδάσκοντο παρ' ἐκείνου, παραγγέλλων πρὸ Χριστοῦ ὅ,τι ὁ Χριστὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἰδίους μαθητὰς, «δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε». Τοῦ Σωκράτους ἡ ῥητορική ἦτο ἀληθῆς διαλεκτικὴ ἡγουν ἡ δύναμις τοῦ πείθειν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ δίκαια, διὰ λόγων τεθεμελιωμένων εἰς τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν φύσιν, ἐπιμαρτυρουμένων δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχικῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως. Ἄριστα ἐρμηνεύει ὁ Κοραῆς τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον καὶ τὴν θαυμασίαν τοῦ Σωκράτους εἰρωνεῖαν, περιπαθέστατα δὲ ἀφηγεῖται τὴν καταδίκην καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἀθανάτου φιλοσόφου. Ἐν τέλει δὲ στρέφων τὸν λόγον ἐπὶ τὸ παραινετικώτερον, προτρέπει πάντας τοὺς Ἕλληνας νὰ μελετῶσι μετὰ συντόνου καὶ φιλοτίμου σπουδῆς τοῦ φιλανθρωποτάτου Σωκράτους τὰ ὑπομνήματα. «Ὅλοι οἱ πολῖται θέλουν ὠφεληθῆν ἀπὸ τοῦ προγόνου των Σωκράτους τὰ παραγγέλματα, ἢ ἀκούοντες ἀπὸ τῶν καὶ τῶνομα καὶ τὸ πρᾶγμα λογίων τὸ στόμα, ἢ καὶ ἀναγινώσκοντες αὐτὰ, ἐάν τις ἀπὸ τοὺς λογίους χάριση μέγα τοῦτο χάρισμα εἰς τὴν πατρίδα του τὴν μετάφρασιν αὐτῶν εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην γλῶσσαν. Ἀπ' αὐτὰ θέλουν διδαχθῆν νὰ πληρόνωσι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου, περιεχόμενα εἰς μόνην τὴν δικαιοσύνην· νὰ ἀσπάζωνται τὴν ἰσονομίαν, ὡς αἰτίαν ὁμοιοῦς καὶ φιλίας, νὰ φεύγωσι τὴν ἀνισότητά, ὡς πηγὴν ἔχθρας, διχονοίας, στάσεως, εἰς ἓνα λόγον ὡς καθαρὰν ἀδικίαν· νὰ διδαχθῶσιν οἱ μὲν πένητες μῆτε νὰ φθονῶσι, μῆτε νὰ κολακεύωσι τοὺς πλουσίους, ὥστε νὰ πωλῶσιν εἰς αὐτοὺς καὶ αὐτὰ τῆς πατρίδος τὰ συμφέροντα, ἀλλὰ νὰ ἐργάζωνται, ἔν ἀγαπῶσι νὰ μὴ κρέμονται ἀπ' ἄλλον κἀνένα παρὰ ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των· οἱ δὲ πλούσιοι, ὅτι μόνος πλοῦτος συγχωρημένος εἶναι ὁ ἀποκτώμενος χωρὶς δόλον ἢ ἀδικίαν, ὡς ἔλεγεν ἔν ἀπὸ τὰ ψαλλόμενα εἰς τὰ συμπόσια τῶν προγόνων μας ἄσματα· ὅτι καὶ αὐτὴ τῆς ἀποκτήσεως ἢ ἐπιθυμία, διὰ νὰ ᾔηται δικαία, πρέπει νὰ ᾔηται μετρία, μηδέ

σκοπὸν ἄλλον νὰ ἔχη παρὰ τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος· ὅτι ἀπατῶνται πολὺ, ἂν ὑψηλοφρονῶσι διὰ τὸν πλοῦτον καὶ φαντάζονται ὅτι ἀρκεῖ μόνος ὁ πλοῦτος νὰ τοὺς δοξάσῃ χωρὶς ἠθικὴν παιδείαν. Ἀπὸ πένητας καὶ ὄχι ἀπὸ πλουσίους ἐγεννήθησαν οἱ Ἀριστεῖδαι, οἱ Σωκράται καὶ οἱ Φωκίωνες, καὶ τὸ θαυμαστότερον, ἀπὸ πένητας ἐγεννήθη καὶ πένης ἐξῆσεν αὐτὸς τῆς θρησκείας ὁ θεῖος ἀρχηγός». Τοῦτου ἕνεκα, ὁ Κοραῆς προσεφώνησε τοῦ Ξενοφῶντος τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ Πλάτωνος τὸν Γοργίαν «εἰς τὴν νεολαίαν τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων» μεταγράψας κάτω τῆς προσφωνήσεως τὸ «οὐχ οἶόν τέ γε ἄνευ δικαιοσύνης ἀγαθὸν πολίτην γενέσθαι». Τὰ δύο ταῦτα πονήματα περιέχουσι ὅλην τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους. «Τοῦτο μ' ἐκίνησε (λέγει ὁ Κοραῆς) νὰ ἐκδώσω ἐνωμένα τὰ δύο ταῦτα συγγράμματα, διὰ νὰ κατασταθῇ, ὅσον τὸ δυνατόν, κοινὴ εἰς τὰ σχολεῖά μας ἡ παράδοσις αὐτῶν εἰς τοὺς νέους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλπίζεται ἡ φυλακὴ τῆς μὲ τῶσούτους ἀγῶνας ἀποκτηθείσης ἐλευθερίας. Εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα ἠκολούθησα τὴν ἐκδοσιν τοῦ Σνειδέρου (1801) καὶ εἰς τὸν Γοργίαν τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἐϊνδορφίου (1805)· αἱ ὀλίγαι σημειώσεις φανερόνουν ὅσας ἔκαμα μεταβολὰς εἰς τὸ κείμενον». Ἐνῆται τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ εἶναι λίαν ἐπιτυχεῖς, εἰ καὶ οἱ ὕστερον κριτικοὶ ὑπέλαβον αὐτὰς καθ' ὑπερβολὴν παρακεκινδυνευμένας. Εἰς τὴν κριτικὴν διόρθωσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐνέκυψαν εὐδοκίμως ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Κόβητος καὶ ὁ ἐν Βιέννῃ καθηγητῆς Σέγκλ. Πιθανώτατον ὅτι οὐ μόνον πολλαὶ λέξεις καὶ φράσεις, ἀλλὰ καὶ περίοδοι καὶ δλόκληρα κεφάλαια τῶν Ἀπομνημονευμάτων εἶναι ὅλως ἀλλότρια τοῦ Ξενοφῶντος· πλεῖστα ἐξ ὧν ὁ Δινδόρφιος καὶ ὁ Σέγκλ ὑπώπτεισαν ἀπλῶς ὡς παρεμβεβλημένα ἐν τῷ κειμένῳ, ἐκηρύχθησαν ὕστερον ὑποβαλιμαῖα ὑπὸ τοῦ Κρόν (1875) καὶ τοῦ Χάρτμαν (1887)· ἀλλ' οὐχὶ πάντες οἱ κριτικοὶ στέργουσι τὰς ὑποδεικνυόμενας ἢ ἀποδεικνυόμενας διασκευὰς καὶ νοθεύσεις. Ὅπωςδὴποτε, τοῦ Κοραῆ ἡ ἐκδοσις δὲν εἶναι παραδεδομένη εἰς λήθην· πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ νεώτατος τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐκδότης Οὐάλθερ Γίλβερτ (1888), ἐν τῷ κριτικῷ προοιμίῳ του, ἀναφέρει πολλαχοῦ τὸν Κοραῆν (πρβλ. σελ. 21, 29, 31, 34, 39, 45 κλ.).

Ὁ κατὰ Λεωκράτους λόγος τοῦ Λυκούργου εἶναι οὐ μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος πολυτίμητον κτῆμα· εἶναι, ὡς ἐγράφομεν ἄλλοτε («Φιλολογικαὶ Ὑποτυπώσεις» σελ. 216) φλογερωτάτη ἔκχυσις τοῦ πρὸς τὴν πολυπαθὴ πόλιν εἰλικρινοῦς ἔρωτος τοῦ

γνησίου Ἀθηναίου ῥήτορος καὶ πολιτικοῦ ἀνδρὸς, ὅστις διαχειρίσας ἐπὶ δώδεκα ἔνιαυτοὺς τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηναίων ὡς ταμίας τῆς κοινῆς προσόδου, ἠύξησε τὰς δημοσίας προσόδους ἀπὸ 600 εἰς 1200 τάλαντα, παρεσκεύασε τετρακοσίας τριήρεις καὶ ἄλλα πολέμου ἐφόδια, ἀπεταμίευσε δὲ εἰς τὴν ἀκρόπολιν πλείονα σχεδὸν ἀργύρια ἢ ὅσα ἄλλοτε ὁ Περικλῆς. Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι πάντα ταῦτα ἐτεχνουργήθησαν διὰ τῆς εὐμηχάνου ἐπινοίας τῶν ἐπιπλάστων ἐκείνων ἰσολογισμῶν, ὅσα ἢ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις οἰκονομικῇ εὐχειρίᾳ κατεργάζεται ἐκάστοτε πρὸς κουφισμὸν, εἰ δυνατόν, καὶ γλύκανσιν τῆς ἀπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐλλειμμάτων καὶ τῆς φορολογικῆς καταθλίψεως παραγνομένης δεινῆς πικρίας. Ὁ Λυκοῦργος ἦτο ὅλως ἀδαῆς τῶν ὑπερσόφων μαγγανειῶν τῆς παροφθαλμιστικῆς ταύτης τέχνης· ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων οἰκονομία οὐδαμῶς θὰ ὑπέμενε, πολλῶν δὲ ἦττον θὰ ἐπέτρεπε τοιαύτας τινὰς χρηματιστικὰς μεθοδείας, εἰς ἃς φιληδοῦσιν οἱ σύγχρονοι φαντασιολόγοι, οἱ χάσκοντες πρὸς μόνην τῶν πραγμάτων τὴν στυλπνὴν ἐπίφασιν, ὅλως δὲ ἐθελοτυφλοῦντες πρὸς τὴν ὀφθαλμοφανῆ αὐτῶν τῶν πραγμάτων σαπρίαν. Ἡ σεμνότης, ἡ φιλαλήθεια, ἡ εὐσέβεια, ἡ παρρησία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαῖκαί τοῦ φιλοπόλιδος ῥήτορος ἀρεταί, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ μεγαλεῖον, ἀπεδείκνυον τὸν Λυκοῦργον αὐτόχρημα δημαγωγόν, κατὰ τὴν εὐγενεστάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν, καὶ τούτου ἕνεκα ἐστεφανώθη ὑπὸ τοῦ δήμου πολλάκις, ἔτυχε δὲ καὶ εἰκόνων καὶ τῆς ἐν Πρυτανείῳ σιτήσεως. Ὁ Μελάγχθων, ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς Μεταρρυθμίσεως, συνεβούλευε τοῖς Γερμανοῖς νὰ μελετῶσιν ἐπιμελῶς τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος, ἵνα διδάσκωνται αὐτόθεν τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα, τὸ πρὸς τοὺς νόμους σέβας καὶ τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς στοργήν. Ὁ Λεωκράτης κατηγορεῖται ὅτι δὲν ἀπέδωκε τὰ τροφεῖα τῇ πατρίδι, καὶ ὅτι μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης, «συσκευασάμενος ἃ εἶχε χρήματα» ἀπέπλευσεν εἰς Ῥόδον. Τοιοῦτον τρόπον ἐγένετο ἔνοχος προδοσίας, διότι ἐξέλιπε τὴν κινδυνεύουσαν πόλιν, ἔνοχος δήμου καταλύσεως, διότι δὲν ὑπέμεινε τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κίνδυνον, ἔνοχος ἀσεβείας, λιποστρατίας καὶ ἀστρατείας. Ὁ Κοραῆς ἐκδίδων τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον οὐδὲν ἄλλο ἐσχόπει ἢ νὰ παραθήξῃ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ζῆλον τῶν Ἑλλήνων, ὅπως διαρρήδην αὐτὸς οὗτος ἀπαφάνεται ἐν τῷ προομίῳ. «Ἠκολούθησα (λέγει) τὴν εἰς Ἴέναν ἐκδοσιν τοῦ Ὁσάννου (1821)· εἶχα προσέτι καὶ τὴν τοῦ Ῥεῖσκίου (1771), τοῦ

Schulze (1789) καὶ τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ἐσχάτως ὁ Πίγγερος (1824) μόνου τοῦ κειμένου καὶ τῶν διαφόρων γραφῶν εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων μικράν ἔκδοσιν. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεώς μου εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ὁποῖον ἐστοχάσθη καὶ ὁ ἀνωτέρω ὀνομασθεὶς Πίγγερος σκοπόν. Ἄν ἐκεῖνος, ὡς λέγει εἰς τὰ προλεγόμενά του, δὲν ἐξέδωκε τὸν ῥήτορα τοῦτον πλὴν διὰ τὴν ἐμπνεύσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Γερμανῶν νέων τὰ αἰσθημάτων τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τὴν ἐξάψην εἰς αὐτὰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, πόσον μᾶλλον συμφέρει εἰς τοὺς παρόντας τῆς Ἑλλάδος ἱεροὺς ἀγῶνας, τὰ κυριευθῶσιν ἀπὸ τοιοῦτον ἔρωτα αἱ ψυχαὶ τῶν νέων μας, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐλπίζεται τῶν ἀγῶνων ἢ κατόρθωσις καὶ σωτηρία τῆς;». Ἀπορίας ἄξιον πῶς διέλαθε τὸν Κοραῆν ἢ κατὰ τὸ 1823 ὑπὸ τοῦ Βεγκέρου κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Λόγου, ἐν ᾗ ἀπεθησαυρίσθησαν αἱ διάφοροι γραφαὶ καὶ ἀναγνώσεις πέντε καλῶν ἀντιγράφων. Μετὰ τὸν Βέγκερον, ἀντέβαλεν ὁ ἀγγλὸς Δόψων δύο ἄλλους κώδικας, ἀποκειμένους ἐν τῇ Βρετανικῇ Μουσείῳ· εἶτα δὲ ὁ ἐν Κιέλιῳ καθηγητῆς Βλάς μετέγραψεν ἄλλας ἀναγνώσεις ἐκ τινος κώδικος ἐν Ὁξωνίᾳ. Ἐκ τῶν γενομένων μετὰ τὸν Κοραῆν ἐκδόσεων, μνημονεύομεν τὴν ὑπὸ Βλοῦμε (1828), Δόψωνος (1828), Βαιτέρου καὶ Σάουπε (1834 καὶ 1840), Μαϊζνερ (1836), Σάιβε (1853 καὶ 1871), Ίένικε (1856), Μυλλέρου (1858), Νικολάϊ (1875), Ρέδαντς (1876) καὶ Θαλχάϊμ (1880). Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκδοτῶν τούτων ἀναφέρουσι πολλαχοῦ μετ' ἐγκωμίων τὰς κριτικὰς τοῦ Κοραῆ διορθώσεις. Ὁ Μαϊζνερ παρατίθεται πολλὰ ἐκ τοῦ Κοραῆ, ἐπαναλαμβάνων τὰς συνήθεις τῶν κριτικῶν φράσεις, «recte interpretatus est Coraüs», «recte Coraüs, vir doctissimus». Ὁ Ίένικε, ἀκολουθῶν ἐν τοῖς πλεῖστοις εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βαιτέρου καὶ τοῦ Σάιβε, ἐνιαχοῦ προτιμᾷ τὰς διορθώσεις τοῦ Κοραῆ· οὕτω, λ. γ. ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ 88 παρὰγράφῳ «ὄρᾳτε» προτιμᾷ τὴν γραφὴν «ἄρά γε» προσεπαγόμενος «so ich mit Coraüs». Καὶ ὁ Νικολάϊ, καίτοι ἐρειδόμενος εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σάιβε, ἀποδέχεται ὡς ὀρθοτέρας τῶν ἄλλων διορθώσεις τινὰς τοῦ Κοραῆ. Ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτερος ἐκδότης Θαλχάϊμ εὕρισκει ὀρθοτάτας ἐνίκα τῶν εἰκασιῶν τοῦ Χίου φιλολόγου (πρβλ. σελ. 11, 23, 41 κλ.). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λυκούργου ὅσα παρέσχον πράγματα τοῖς κριτικοῖς, εἶναι καὶ τὸ «τοιγαροῦν ἐπὶ τοῖς ὀρίοις τοῦ βίου μαρτύριά ἐστιν ἰδεῖν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἀληθῆ πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνας». Ὁ Κοραῆς ἔτρεψε τὸ ὀρίοις εἰς τὸ ἡρίοις ἐρμηνεύει δὲ ὡδε «ἐστιν ἰδεῖν μαρτύρια τῆς ἀρετῆς τοῦ βίου αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἐπὶ

τοῖς τάφοις». Ἡ διόρθωσις αὕτη δὲν ἐνεκρίθη παρὰ τῶν κριτικῶν, ὧν ἄλλως πᾶς ἕκαστος κατ' ἰδίαν εἰκασίαν πειρᾶται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακῶς ἔχον. Ἀλλ' εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Ῥέδαντς προσνέμει τὴν διόρθωσιν τοῦ Κοραῆ εἰς τὸν γερμανὸν καθηγητὴν Βούρμ, ἐν ᾧ αὐτὸς οὗτος ὁ Βούρμ καθομολογεῖ ὅτι παρέλαβεν ἐκ τοῦ Κοραῆ τὴν προμνημονευθεῖσαν διόρθωσιν. Ἐνιαχοῦ ὁ Κοραῆς διορθοῖ χωρία, ὑπ' ἄλλων ἤδη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διορθωθέντα (σελ. 71)· ἐνιαχοῦ πάλιν παρενεῖρει ἀξιολόγους πραγματικὰς παρατηρήσεις. Ἐνθα λέγει ὁ Λυκουῦργος ὅτι «οἱ Ἀθηναῖοι ἠξιώθησαν γενέσθαι προστάται τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας» ὑπομιμνήσκει ὁ Κοραῆς τῶν Ἀθηναίων τὰς ἀδικοπραγίας· «εἴθ' ἦν ἀληθὲς τὸ λεγόμενον! ἀλλ' ἐμιμήσαντο πολλάκις Ἀθηναῖοι τοὺς Λακεδαιμονίους, οὐ προστάται, ἀλλὰ κύριοι τῆς τῶν Ἑλλήνων εὐδαιμονίας ὡς ἐκεῖνοι γενόμενοι». Τὴν φράσιν «ἄνδρες σπουδαῖοι» ἐρμηνεύει· «σπουδῆς ἄξιοι, περὶ οὓς μάλιστα ἂν τις σπουδάσειε· καθὰ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω σπουδαῖον ποιητὴν εἶρηκε τὸν Ὅμηρον· παρ' ἡμῖν νῦν ὁ σ π ο υ δ α ῖ ο ς σημαίνει τὸν ἄλλως λεγόμενον Λόγιον ἢ Λογιώτατον (homme de lettres)· καὶ ἔστιν οὐκ ἄχαρι τὸ ἐπίθετον· ἀρμόσαι δ' ἂν μάλιστα ἐκεῖνοις τῶν λογίων, οἳ καὶ σπουδῆς καὶ λόγου ἄξιοι τῇ πατρίδι γενέσθαι σπουδάζουσιν». Εἰς τὰς σημειώσεις ἐπισυνῆψεν ὁ Κοραῆς καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ κατὰ τοῦ Λεωκράτους λόγου, γενομένην ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀρίστου φίλου του, Φραγκίσκου Θυρότου. Ἐν τῷ προτεθειμένῳ περὶ τῶν ἐλληρικῶν συμφερόντων διαλόγῳ Εὐθυδήμου καὶ Χαριδήμου, εἰσάγει ὁ Κοραῆς, ὡς ἐν ἐνυπνίῳ ἐπιφαινόμενον, τὸν ἥρωα Μάρκον Βότσαρην, διαλεγόμενον ἐν τῷ Ἠλυσίῳ Πεδίῳ μετὰ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τοῦ Οὐασιγκτῶνος, τοῦ Φραγκλίνου καὶ ἄλλων μεγαλωνύμων ἀνδρῶν ἐν γλώσση ἠλυσιακῇ· τουτέστιν ἐν γλώσση ἀπλουστάτῃ «ὡς πρέπει νὰ ἦναι τῶν ἀληθινῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν ἡ γλῶσσα, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει οὔτε μεταφορὰς οὐδὲ μετωνυμίας, ἀλλ' ὀνομάζει καὶ δεικνύει τὰ πράγματα, ὅποια καὶ εἶναι τὴν φύσιν· δὲν ὁμοιάζει τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου τούτου, μὲ τὰς ὁποίας περιπαίξουν ἕνας τὸν ἄλλον· σπουδάζοντες νὰ κρύψωσι τὰς ἀσχημίας των, ὀνομάζουν τὸν ἄδοξον, ἐνδοξότατον, τὸν σκοτεινὸν, ἐκλαμπρότατον, καὶ τὸν καταγόμενον ἀπὸ ληστὰς ἢ ληστῶν ἀνδράποδα, εὐγενέστατον· καὶ γράφοντες πρὸς τὸν τυχόντα δὲν ἐντρέπονται νὰ ὑπογράψωσι τὴν ἐπιστολὴν μὲ τὸ χαμερπέστατον δοῦλος ταπεινότατος». Ὁ Κοραῆς, ἀποκλαίει καὶ αὐθις τῶν Ἑλλήνων τὰς διχονοίας. «Διατί (λέγει) νὰ μὴ

φανῆ ἀκόμη μεταξύ τῶν Γραικῶν, κἀνέννας λόγιος, νέος τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ φρενωμένος ἀπὸ τοῦ Σωκράτους τὰ παραγγέλματα καὶ φλεγόμενος ἀπὸ προγονικὸν ἐλευθερίας ἔρωτα, νὰ μιμηθῆ τὸν Ἀριστείδην, τὸν Ἐπαμινώνδαν, τὸν Τιμολέοντα, τὸν Φιλοποίμενα, καὶ ἄλλους ἥρωας φίλους τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος, οἱ ὅποιοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ νεότητος ἐξεδύθησαν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας; Διατί, λέγω, νὰ μὴ φανῆ ἓνας τοιοῦτος νέος Ἕλληνα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν, νὰ παύσῃ τὰς διχονοίας τῶν ὁμογενῶν του, νὰ διδάξῃ τοὺς ἀπείρους, νὰ σωφρονίσῃ τοὺς μωροὺς, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς μηχανὰς τῶν πανούργων, νὰ καταπλακώσῃ μὲ τὸ ἴδιον αὐτοῦ φρόνημα καὶ βάρος τοὺς ταρασσόντας τὴν πατρίδα μὲ τὰ γελοῖά των σκιρτήματα πιθήκους;» Ὁ Κοραῆς ἐδόξαζεν ὅτι ὕφειλε μὲν ἡ Ἑλλάς νὰ συνταχθῆ κατὰ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀγγλαμερικανῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ διαιρεθῆ εἰς ὁμοσπόνδους πολιτείας. «Τοιαύτη διαίρεσις ἦτο ἀναγκαία εἰς τοὺς Ἀγγλαμερικανούς διὰ τὴν μακρὰν ἔκτασιν τῆς γῆς των. Ἡ Ἑλλάς εἶναι παραπολύ μικρὰ ὥστε νὰ διαιρεθῆ εἰς πολλὰς αὐτονόμους πολιτείας, χωρὶς νὰ βάλῃ εἰς φανερόν κίνδυνον τὴν ἐλευθερίαν της. Μία ἀπὸ τὰς πρῶτας αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας οἱ πρόγονοί μας δὲν ἴσχυσαν νὰ μείνωσιν ἐλεύθεροι, ἐχρημάτισε καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς χωριστὰς αὐτονόμους δημοκρατίας· καὶ δευτέρω, τὸ κακῶς νομιζόμενον δίκαιον τῶν πολιτῶν, νὰ ἐκκλησιάζωσιν ὅλοι ὁμοῦ εἰς τὴν περὶ κοινῶν βουλήν καὶ σκέψιν, ἀντὶ νὰ ἐκλέγωσιν ἀντιπροσώπους. Τὴν ἐλευθερίαν ἐφαντάζοντο ὅτι ἐφύλασσαν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὰς πανδήμους ἐκκλησίας των, κ' ἔπαθον ὅλον τὸ ἐναντίον. Πρὶν δουλωθῶσιν εἰς τοὺς Μακεδόνας, κατεστάθησαν δοῦλοι τῶν ἰδίων δημαγωγῶν χωρὶς νὰ τὸ αισθάνωνται. Εἰς ἡμᾶς συμφέρει ν' ἀκολουθήσωμεν κατὰ πάντα τοὺς Ἀγγλαμερικανούς, παρεκτὸς ὅσων ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ νομοθετήσωσι διὰ τὴν ὁποίαν ἔλεγα ἔκτασιν τῆς χώρας των». Τὸ νῦν διέπον τὴν Ἑλλάδα σύνταγμα περιλαμβάνει τοὺς πλείστους ὅρους, ὅσους κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη εἰσηγήσατο πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁ Κοραῆς· ἐν πολλαῖς μάλιστα περιπτώσεσι παρέχεται πολλῶν μείζων ἐλευθερία ἢ ὅσην ἄλλοτε διέγραψεν ὁ τῶν Ἀγγλαμερικανῶν διάπυρος Ὀχυμαστῆς Κοραῆς. Ἄν δὲ μὴ ἐπληρώθῃ ἡ εὐχὴ τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς νὰ μείνῃ ἡ Ἑλλάς ἀβασίλευτος, οὐδεὶς ὅμως ὁ ἀντιλέγων ὅτι τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον εἶναι νῦν οὕτω συντεταγμένον ὥστε ἰσοφαρίζει μᾶλλον πρὸς ἄκρατον δημοκρατίαν ψιλῶς βασιλευομένην ἢ πρὸς πολιτείαν στερεῶς ἕμχ καὶ σθεναρῶς μοναρχουμένην.